Page :

Date :

નામ : ગોહિલ શિવમ ભાવેશભાઈ

વિષય: બેન્કિંગ એન્ડ ફાઇનાન્સ

પેપર કોડ નં : MJ BAF-202

રોલ નં: 328

PNR નં: COC2025328

Sem : 2

કોલેજ : આર. આર. લાલન કોલેજ ભુજ

મેજર વિષય: અર્થશાસ્ત્ર

૨ આર. બી. આઇ.ની નાણાકીય નીતિ વિસ્તૃત રીતે સમજાવો?

→ પ્રસ્તાવના:

રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા ભારતનુ કેન્દ્રીય બેંક છે જે 1935 મા સ્થાપિત થયુ હતુ. તેનુ મુખ્ય કાર્ય ભારતની આર્થિક સ્થિરતા જાળવવાનુ છે. જેમા નાણાકીય નીતિ એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. નાણાકીય નીતિ દ્વારા RBI આર્થિક વૃદ્ધિ, મોંઘવારી મા નિયંત્રણ રોજગારી અને નાણાકીય ક્ષેત્રની સ્થિરતા પર અસર કરે છે. આ નીતિ ને RBI ની મોનેટરી પોલિસી કમિટી દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. જે 2016 મા સ્થાપેલી છે તેમાં 6 સભ્યો હોય છે.

નાણાકીય નીતિ શુ છે?

નાણાકીય નીતિ એ એક એવા સાધનોનો સમૂહ છે. જેનો ઉપયોગ સરકારી મધ્યસ્થ બેન્ક દ્વારા એકંદર નાણા પુરવઠાને નિયંત્રિત કરવા અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવે છે.

નાણાકીય નીતિના પ્રકારો

નાણાકીય નીતિના ત્રણ પ્રકારો છે.

1. વિસ્તરણવાદી નાણાકીય નીતિ
2. સંકોચનવાદી નાણાકીય નીતિ
3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

ત્રણેય નાણાકીય નીતિઓના બે પ્રકારે દેશના આંતરિક અર્થતંત્ર ઉપર અને અન્ય દેશો સાથેના આર્થિક વેપાર ઉપર આયાત-આયાત અસરથી ઉત્પન્ન કરે છે

1. વિસ્તારવાદી નાણાકીય નીતિ
પૈસા વધારવી, વ્યાજ ઘટાડવી, અર્થતંત્ર ચલાવવી

મુદ્દો		વર્ણન
⇒ ઉદ્દેશ્ય	–	આર્થિક વૃદ્ધિ વધારવી, બેરોજગારી ઘટાડવી મંદી દૂર કરવી
⇒ સાધનો	–	રિપો રેટ ઘટાડવો, CRR / SLR ઘટાડવો, OMO દ્વારા બોન્ડ્સ ખરીદી, રિવર્સ રેપો ઘટાડવો
⇒ અસર	–	લોન સસ્તી → રોકાણ, ખર્ચ વધે - ઉદ્યોગ ચાલે, GDP વૃદ્ધિ
⇒ જોખમ	–	મોંઘવારી વધી શકે
⇒ ઉદાહરણ (2020)	–	COVID-19 માં રેપો રેટ 4.00% સુધી ઘટાડ્યો, CRR 3% કર્યો - ₹10 લાખ કરોડની લિક્વિડિટી ઉમેરાઈ

2. સંકોચનવાદી નાણાકીય નીતિ
પૈસા ઘટાડવી, વ્યાજ વધારવી, મોંઘવારી રોકવી

મુદ્દો		વર્ણન
⇒ ઉદ્દેશ્ય	–	મોંઘવારી નિયંત્રણ, અર્થતંત્રને ઓવર હીટ થવાથી બચાવવું
⇒ સાધનોનો ઉપયોગ	–	રિપો રેટ વધારવો, CRR / SLR વધારવો, OMO દ્વારા બોન્ડ્સ વેચાણ, રિવર્સ રેપો વધારવો
⇒ અસર	–	લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે, ક્રેડિટ ઘટે → માંગ ઘટે મોંઘવારી
⇒ જોખમ	–	વૃદ્ધિ ધીમી પડી શકે
⇒ ઉદાહરણ (2022-23)	–	મોંઘવારી 7.8% પર → રેપો રેટ 6.50% સુધી વધાર્યો, OMO મારફત લાખ કરોડ ખેંચ્યા → CPI 5% નજીક આવી

Date :

3. તટસ્થ નાણાકીય નીતિ

સંતુલન જાળવો - ન વધારો, ન ઘટાડો

પાસું	વર્ણન
→ ઉદ્દેશ્ય —	મોંઘવારી અને વૃદ્ધિ વચ્ચે સંતુલન
→ સ્થિતિ —	જ્યારે અર્થતંત્ર સ્થિર હોય
→ સાધનો —	રેટમાં કોઈ ફેરફાર નહિ, લિક્વિડિટી સ્થિર રાખવી, OMO/MSFનો મર્યાદિત ઉપયોગ
→ અસર —	અર્થતંત્ર સ્થિર ગતિએ ચાલે
→ ઉદાહરણ (2025) —	ઓક્ટોબર 2025 માં રેપો 6.50% પર સ્થિર CPI 4.8% GDP 7% → Neutral stance

* નાણાકીય નીતિના મુખ્ય ઉદ્દેશો

1. મોંઘવારી નિયંત્રણ: RBI નો પ્રાથમિક ધ્યેય 4% મોંઘવારી જાળવવાનો છે જેમાં 2% ટોલરન્સ છે. આ 2026ના નાણાકીય નીતિ ફ્રેમવર્ક હેઠળ નક્કી થયું છે.
2. આર્થિક વૃદ્ધિ: GDP વૃદ્ધિને પ્રોત્સાહન આપવું, ખાસ કરીને નબળા વૃદ્ધિના સમયે.
3. નાણાકીય સ્થિરતા: બેંકોમાં મૂડીની પર્યાપ્તતા, લિક્વિડિટી અને નાણાકીય ક્ષેત્રનું જોખમ ઘટાડવું
4. રોજગારી અને વિનિમય દર: રોજગારી વધારવી અને રૂપિયાના મૂલ્યને સ્થિર રાખવું.

નાણાકીય નીતિના સાધનો

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા તેની નાણાકીય નીતિને અમલમાં મૂકવા માટે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે. આ સાધનો દ્વારા RBI લિક્વિડિટી, વ્યાજ દરો અને બેંકોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતાને નિયંત્રિત કરે છે.

Date :

2. પરોક્ષ સાધનો : આ સાધનો પૈસાના પુરવઠાને સીધુ અસર કરે છે અને તેની પ્રભાવ આખા અર્થતંત્ર પર પડે છે.

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	અસર	ઉદાહરણ 2025
રિપો રેટ	RBI બેંકોને ટુંકા ગાળાની લોન આપે છે તેના પરનો વ્યાજદર બેંકો તેમની લિક્વીડિટી RBI નિયમિત રીતે લોન લે છે.	મોંઘવારી નિયંત્રણ અને વ્યાજ દરોનું નિયંત્રણ	વધારો → લોન મોંઘી → ક્રેડિટ ઘટે → મોંઘવારી ઘટે. ઘટાડો → લોન સસ્તી → ક્રેડિટ વધે વૃદ્ધિ વધે	6.50%
રિવર્સ રિપો રેટ	RBI બેંકો પાસેથી અસ્થાયી નાણાં લે છે તેના પરનો વ્યાજ દર	બજારમાંથી પૈસા શોષી લેવા	બેંકોને RBI માં પૈસા જમા કરવા પ્રોત્સાહન → લિક્વિડિટી ઘટે	6.25%
કેશ રિઝર્વ રેશિયો	બેંકોએ તેમની જમા રકમની ટકો RBI માં રોકડ માં જમા રાખવી	બેંકોની ક્રેડિટ આપવાની ક્ષમતા ઘટાડવી/વધારવી.	વધારો → બેંકો પાસે ઓછા પૈસા → ક્રેડિટ ઘટે, ઘટાડો → વધુ ક્રેડિટ	4.50%
સ્ટેચ્યુટરી લિક્વિડિટી રેશિયો	બેંકોએ તેમની નેટ ડિમાન્ડ એન્ડ ટાઇમ લાયબિલિટીની ટકો સરકારી બોન્ડ્સ/ગોલ્ડ કેશ માં રાખવી	બેંકોની લિક્વિડિટી અને સરકારી ધિરાણ નિયંત્રણ	બેંકોને સુરક્ષિત અસ્કયામતોમાં રોકાણ કરાવે	18.00%
માર્જિનલ સ્ટેન્ડિંગ ફેસિલિટી	બેંકો ઇમરજન્સીમાં રેપોરેટ + 0.25% પર RBI પાસેથી લોન લઇ શકે.	લિક્વિડિટી કટોકટી માં મદદ	બેંકોને અંતિમ ઉપાય બનાવે.	6.75%

2. પરોક્ષ સાધનો : આ સાધનો ક્રેડિટના વિતરણને નિયંત્રિત કરે છે અને ચોક્કસ સેક્ટરો પર અસર કરે છે.

સાધન	વર્ણન	ઉદ્દેશ્ય	ઉદાહરણ
→ ઓપન માર્કેટ ઓપરેશન	RBI સરકારી બોન્ડ ખરીદે / વેચે છે.	બજારમાં લિક્વિડિટી વધારવી / ઘટાડવી	ખરીદી → પૈસા બજારમાં → લિક્વિડિટી વધી, વેચાણ → પૈસા પાછા → મોંઘવારી ઘટી.
→ માર્જિન રિક્વાયરમેન્ટ	કેટલીક લોન પરની સુરક્ષાની રકમ વધારવી	ચોક્કસ સેક્ટરોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી	રિયલ એસ્ટેટમાં બબલ રોકવા માર્જિન વધારવી
→ મોરલ સ્યુએશન	RBI બેંકોને સલાહ/વિનંતી આપે છે.	નૈતિક પાલન કરાવવું	કૃષિ ક્ષેત્રને વધુ લોન આપો
→ ક્રેડિટ રેશનિંગ	RBI ચોક્કસ સેક્ટરો માટે ક્રેડિટ મર્યાદા નક્કી કરે	અનાવશ્યક ક્ષેત્રોમાં ક્રેડિટ ઘટાડવી	લક્ઝરી કાર લોન પર મર્યાદા.

3. અન્ય મહત્વના સાધનો

સાધન	વર્ણન	ઉપયોગ
→ લિક્વિડિટી એડજસ્ટમેન્ટ ફેસિલિટી	રેપો + રિવર્સ રેપોનું સંયોજન	દૈનિક લિક્વિડિટી નિયંત્રણ
→ ટર્મ રેપો ઓપરેશન	7, 14, 28 દિવસની લોન	મધ્યમ ગાળાની લિક્વિડિટી
→ વેરીએબલ રેટ રેપો	ચલ વ્યાજ દર સાથે રેપો	લિક્વિડિટી સંતુલન

4 મોનેટરી પોલિસી કમિટી

રચના: ગવર્નર, 1 ડેપ્યુટી ગવર્નર અને 4 નિષ્ણાતો

બેઠકો: વર્ષમાં 6 વખત, જેમાં નાણાકીય નીતિના નિર્ણયો પર મતદાન થાય છે.

અદ્યતન નિર્ણય પ્રક્રિયા: મોંઘવારી ઇન્ફ્લેશન ટાર્ગેટ પર આધારિત જેમાં આર્થિક ડેટા વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે.

તાજેતરની અપડેટ: 2025 સુધીમાં, MPC ની બેઠકોમાં મોંઘવારી અને વૈશ્વિક અસરો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું છે.

Date :

Q. નાણાકીય નીતિની વિવિધ અસરો

નાણાકીય નીતિ એ કેન્દ્રીય બેંક દ્વારા અપનાવવામાં આવતી નીતિ છે જેમાં પૈસાના પુરવઠા, વ્યાજદર અને ક્રેડિટના પ્રવાહને નિયંત્રિત કરીને અર્થતંત્રને પ્રભાવિત કરવામાં આવે છે. તેથી અર્થતંત્ર પર તેની વ્યાપક અસરો હોય છે.

1. આર્થિક વૃદ્ધિ

→ વિસ્તરણકારી નીતિ: વ્યાજદર ઘટાડીને અને પૈસાનો પુરવઠો વધારીને · રોકાણ અને ખર્ચ વધે છે જેનાથી GDP વૃદ્ધિ થાય છે.

→ સંકોચનકારી નીતિ: વ્યાજદર વધારીને અને ખર્ચ અને રોકાણ ઘટાડે છે જે વૃદ્ધિને ધીમી પાડી શકે છે.

2. ફુગાવો

→ નીચા વ્યાજદરથી માંગ વધે છે. જેનાથી ફુગાવો વધી શકે છે.

→ ઊંચા વ્યાજદરથી માંગ ઘટે છે. જે ફુગાવાને નિયંત્રણમાં રાખે છે.

3. બેરોજગારી

→ વિસ્તરણકારી નીતિથી વ્યવસાયો વધુ રોકાણ કરે છે. જેનાથી નોકરીઓ વધે છે અને બેરોજગારી ઘટે છે.

→ સંકોચનકારી નીતિથી રોકાણ ઘટે છે, જે બેરોજગારી વધારી શકે છે.

4. વિનિમય દર

→ ઊંચા વ્યાજદર વિદેશી મૂડી આકર્ષિત છે, જેનાથી રૂપિયો મજબૂત થાય છે.

→ નીચા વ્યાજદરથી મૂડી બહાર જાય છે, જે રૂપિયાને નબળો પાડે છે.

5. રોકાણ અને બચત

→ નીચા વ્યાજદરથી લોન સસ્તી થાય છે જે રોકાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.

→ ઊંચા વ્યાજદરથી બચત વધે છે પરંતુ રોકાણ ઘટે છે.

6. બેંકિંગ અને નાણાકીય સ્થિરતા

→ CRR, SLR જેવા સાધનોથી બેંકોની લિક્વિડિટી નિયંત્રણ થાય છે.

→ અતિ વિસ્તરણથી નાણાકીય અસ્થિરતા થઈ શકે છે.

Date :

નાણાકીય નીતિની સામાન્ય લોકો પરની અસરો

અસર નું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ	સંકોચનકારી નીતિ
લોન અને EMI	હોમ/કાર લોન સસ્તી → EMI ઘટે. લાખની લોન પર ₹500-1000/મહિને	EMI વધે → બોજો વધે
બચત અને FD	બચત ખાતા/FD પર વ્યાજ ઘટે → બચતનું વળતર ઓછું	FD પર વ્યાજ વધે → વરિષ્ઠ નાગરિકોને ફાયદો
ખર્ચ અને ખરીદી	સસ્તી લોન → કાર, ઘર ઉપકરણોની ખરીદી વધે	મોંઘી લોન → ખર્ચ ઘટે બજાર બગડે
નોકરી અને આવક	વ્યવસાય વધે → નોકરીઓ વધે, પગાર વધારો	મંદી → છટણી, પગાર સ્થિર
ફુગાવો અને કિંમતો	વસ્તુઓ મોંઘી - દાળ, શાકભાજીના ભાવ વધે	કિંમતો ઘટે → બજેટ આરામદાયક
શેર બજાર / મ્યુચ્યુઅલ ફંડ	રોકાણ વધે - બજાર ઉછળે	રોકાણ ઘટે → બજાર ઘટે

→ નાણાકીય નીતિ ભારતીયોને સ્ટોક, કોમોડિટી, કરન્સી, બોન્ડ અને ક્રિપ્ટો ફિક્સ માર્કેટમાં સીધી-પરોક્ષ રીતે અસર કરે છે. અસરો વિસ્તરણકારી અને સંકોચનકારી નીતિ પર આધારિત છે

અસરનું ક્ષેત્ર	વિસ્તરણકારી નીતિ	સંકોચનકારી નીતિ
સ્ટોક માર્કેટ	લોન સસ્તી → કોર્પોરેટ નફો વધે → બુલ માર્કેટ	લોન મોંઘી → ખર્ચ ઘટે → બેર માર્કેટ
કોમોડિટી	નીચા રેટ → ગોલ્ડમાં રોકાણ વધે, ક્રૂડ માંગ વધે	ઊંચા રેટ → ગોલ્ડ ઘટે; ક્રૂડ માંગ ઘટે
કરન્સી	રૂપિયો નબળો → એક્સપોર્ટર્સને ફાયદો, ઇમ્પોર્ટર્સને નુકસાન	રૂપિયો મજબૂત → ઇમ્પોર્ટર્સને ફાયદો, એક્સપોર્ટર્સને નુકસાન
બોન્ડ/ડેટ માર્કેટ	બોન્ડ યીલ્ડ ઘટે → બોન્ડ કિંમત વધે	યીલ્ડ વધે → બોન્ડ કિંમત ઘટે
[illegible] ડિજિટલ	ઓછી અનિશ્ચિતતા → નવી ડિજિટલ વૃદ્ધિ	ઊંચી અનિશ્ચિતતા → ઘટાડો ડિજિટલ વૃદ્ધિ

નાણાકીય નીતિની આયાત અને નિકાસકારો પરની અસર

નાણાકીય નીતિ મુખ્યત્વે વિનિમય દર, વ્યાજદર અને અર્થતંત્રની માંગને પ્રભાવિત કરીને આયાત અને નિકાસ પર અસર કરે છે. તેની અસર વિસ્તરણકારી અને સંકોચનકારી નીતિ પર આધારિત છે.

1. વિનિમય દર પર અસર

વિસ્તરણકારી નીતિ

વિદેશી મુદ્રા નબળી બને છે, જેનાથી સ્થાનિક કરન્સી નબળી પડે છે.

→ નિકાસકારો માટે: નિકાસ સસ્તી થાય છે, વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા વધે છે. નિકાસ વધે નફો વધે.

→ આયાતકારો માટે: આયાત મોંઘી થાય છે - ખર્ચ વધે, માર્જિન ઘટે અથવા આયાત ઘટે.

સંકોચનકારી નીતિ

વિદેશી મુદ્રા મજબૂત છે. જેનાથી કરન્સી મજબૂત થાય છે.

→ નિકાસકારો માટે: નિકાસ મોંઘી થાય છે. વિદેશી બજારમાં સ્પર્ધા ઘટે - નિકાસ ઘટે - નફો ઘટે

→ આયાતકારો માટે: આયાત સસ્તી થાય છે → ખર્ચ ઘટે માર્જિન વધે અથવા આયાત વધે.

2. માંગ ફુગાવો પર અસર

→ વિસ્તરણકારી નીતિ: અર્થતંત્રમાં માંગ વધે છે. જેનાથી સ્થાનિક વસ્તુઓની માંગ વધે → આયાત વધી શકે પરંતુ ફુગાવો વધે તો નિકાસકારોનો ખર્ચ વધે

→ સંકોચનકારી નીતિ: માંગ ઘટે છે - આયાત ઘટે, ફુગાવો નિયંત્રણમાં રહેતો સંકોચન પણ નિકાસકારોને સ્થિર કિંમતોનો લાભ આપે.

3. ધિરાણ અને રોકાણ પર અસર

નીચા વ્યાજદરથી લોન સસ્તી થાય છે → નિકાસકાર અને આયાતકારો બંને વ્યવસાય વિસ્તારી શકે પરંતુ વિનિમય દરની અસર વધુ પ્રબળ હોય છે

ઊંચા વ્યાજદરથી ધિરાણ મોંઘુ થાય છે - વ્યવસાયોના વિસ્તરણમાં અડચણ જે આયાત નિકાસને અસર કરે.